

Review Paper

ERMƏNİ MİLLƏTÇİLİYİ VƏ ƏRAZİ İDDİALARININ BAŞLANGICI

Əliyev Zamin

<https://orcid.org/0000-0002-1789-3074>

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 29.09.2026

Revised: 06.10.2026

Accepted: 17.10.2026

*Corresponding Author: Əliyev

Zamin, Naxçıvan Dövlət Universiteti,

Naxçıvan, Azərbaycan

Email: zaminalisoy@gmail.com

Xülasə

Məqalədə XIX əsrin ikinci yarısında erməni millətçiliyinin formalaşması, erməni milli-siyasi hərəkətinin ərazi iddialarına çevrilməsi və bu prosesdə böyük dövlətlərin geosiyasi maraqlarının rolu araşdırılır. “Erməni məsələsi”nin beynəlxalq diplomatiyanın gündəliyinə daxil olması, 1877–1878-ci illər Rusiya–Osmanlı müharibəsindən sonra imzalanmış San-Stefano və Berlin müqavilələrinin bu prosesə təsiri təhlil edilir. Rusiya, Böyük Britaniya və Fransa'nın regionda yürütdüyü siyasət, eləcə də Eçmiədzin Katolikosluğunun, təhsil müəssisələrinin və nəşriyyat fəaliyyətinin erməni milli ideologiyasının formalaşmasındakı rolu nəzərdən keçirilir. Məqalədə Armenakan, Hınçak və Daşnaksütyun siyasi təşkilatlarının yaranması və fəaliyyət istiqamətləri, həmçinin “Böyük Ermənistan” ideyasının ərazi iddialarının ideoloji əsasına çevrilməsi məsələləri işıqlandırılır. Türkmənçay müqaviləsinin müddəaları və tarixi mənbələr əsasında “Şərqi Ermənistan” anlayışının mənşəyi və tarixi əsasları müəllifin mövqeyindən təhlil olunur. Nəticədə erməni millətçiliyinin siyasi və təşkilati inkişaf mərhələləri ilə böyük dövlətlərin regional maraqları arasındakı əlaqə ümumiləşdirilir.

Açar sözlər: erməni millətçiliyi, ərazi iddiaları, “Erməni məsələsi”, “Şərqi Ermənistan”, Türkmənçay müqaviləsi, Cənubi Qafqaz

GİRİŞ

İmperialist dövlətlərin məkrli diplomatiyası nəticəsində erməni siyasi liderləri böyük dövlətlərin hərbi gəmilərinin Anadoluya desant çıxaracağına və onlar üçün müstəqil dövlət quracağına kor-koranə inandılar. Radikal komitəçilər Avropa konsulluqlarının diqqətini cəlb etmək üçün qəsdən dinc müsəlman əhalisini qətlə yetirir, cavab reaksiyası doğurmağa çalışırdılar. Lakin hər dəfə böhran kulminasiya nöqtəsinə çatanda böyük dövlətlər yalnız diplomatik notalarla kifayətlənir, öz milli maraqları tələb etdikdə erməni “müttəfiqlərini” asanlıqla Peyşkəş edirdilər. Bu geosiyasi oyunlar Cənubi Qafqaz və Anadolu xalqları üçün dəhşətli faciələrə, yüz minlərlə insanın həyatını itirməsinə və regionda onilliklər boyu davam edən etnik düşmənçilik toxumlarının səpilməsinə gətirib çıxardı. Bölgədə marağı olan hər kəsin xüsusi planları var idi. Xüsusən də ermənilər regionda

destabilizasiyanın əsas ümsürünə çevrilmişdilər. Azərbaycana qarşı yürüdülmən təcavüzkar siyasəti yalnız İmperialist dövlətlərin maraqları üzərinə atmaq da sadəlöhlük olar.

Böyük güclərin "Erməni məsələsi" ətrafında yürütdüyü ikili standartlar və geosiyasi oyunlar XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Yaxın Şərq və Qafqaz diplomatiyasının ana xəttini təşkil edirdi. Osmanlı imperiyasının sürətlə zəifləməsi fonunda ortaya çıxan güc boşluğunu doldurmaq istəyən Rusiya, Böyük Britaniya və Fransa erməni kartından bir-birinə qarşı ticarət və təzyiq aləti kimi istifadə edirdilər. Rusiya üçün ermənilər Şərqi Anadolunu işğal etmək və İsgəndərun körfəzinə çıxış əldə etmək üçün "beşinci kolonna" rolunu oynayır (Ürkmez, 2013). Çar diplomatları Sankt-Peterburqda erməni nümayəndə heyətlərini qəbul edir, onlara muxtariyyət və müstəqillik vədləri verir, Eçmiədzin vasitəsilə Anadoludakı kilsə şəbəkəsini silahlandırır və kəşfiyyat məlumatları toplayırdı. Lakin Rusiya imperiyası heç vaxt müstəqil erməni dövlətinin yaradılmasında maraqlı olmamışdır. Çar xarici işlər naziri Lobanov-Rostovskinin məşhur "Rusiyaya ermənisiz Ermənistan lazımdır" ifadəsi Sankt-Peterburqun gerçək niyyətini aydın şəkildə nümayiş etdirirdi (Qasımlı, 2015).

Böyük Britaniyanın siyasəti isə daha mürəkkəb və hiyləgər xarakter daşıyırdı. Britaniya diplomatiyası bir tərəfdən Osmanlı imperiyasının ərazi bütövlüyünü qorumaq pərdəsi altında Rusiyanın Aralıq dənizinə enməsinin qarşısını almağa çalışır, digər tərəfindən isə London mətbuatında və parlamentində "xristian ermənilərin məruz qaldığı zülm" haqqında güclü təbliğat kampaniyası aparırdı. 1878-ci il Kipr konvensiyası ilə Kipri Osmanlıdan alan Britaniya, əvəzində Anadoluda islahatlar keçirilməsi zamanətini üzərinə götürmüşdü. Lakin Britaniya konsulları (məsələn, Vanda, Ərzurumda, Hələbdə fəaliyyət göstərən konsullar) hərbi kəşfiyyat aparır, erməni komitəçilərini gizli şəkildə qiyama təşviq edir, lakin Osmanlı hökuməti qiyamları yatıran zaman heç bir hərbi kömək göstərmirdilər. Lord Solsberi və Uilyam Qladston kimi Britaniya baş nazirləri erməni məsələsini öz daxili siyasi seçki kampaniyalarında xristian təəssübkeşliyini qazanmaq üçün alətə çevirmişdilər.

Fransa isə özünün "Yaxın Şərqdə katolikliyin hamisi" statusundan istifadə edərək proseslərə müdaxilə edirdi. Fransız missioner təşkilatları, xüsusən Yezuit və Fransiskan ordenləri Kilikiya (Adana, Mərəş, Sis) və Suriya ərazisində geniş məktəb və xəstəxana şəbəkəsi qurmuşdular. Bu müəssisələrdə "frankaofon" erməni elitası yetişdirilir, onlar Fransanın regiondakı iqtisadi və siyasi maraqlarının daşıyıcılarına çevrilirdilər. Fransa hökuməti Hınçak partiyasının Paris və Marseldəki qərargahlarına göz yumur, burada çap olunan inqilabi-terrorçu ədəbiyyatın Osmanlıya daşınmasına şərait yaradırdı.

"Erməni məsələsi" və ya erməni milli-siyasi dairələrinin ərazi xülyaları müxtəlif tarixi mərhələlərdə beynəlxalq siyasi-diplomatik müstəviyə çıxarılmışdır. Bu məsələnin beynəlxalq

diplomatiya gündəliyinə rəsmi şəkildə daxil olması xüsusilə 1877–1878-ci illər Rus-Türk müharibəsi və ondan sonra imzalanmış San-Stefano (16-cı maddə) və Berlin (61-ci maddə) müqavilələri dövrünə təsadüf edir. Səbəb isə bu amilin böyük imperialist dövlətlərin Yaxın Şərq və Cənubi Qafqaz üzrə geostrateji planlarında xüsusi vasitəyə çevrilməsi idi. Həmin dövrdən başlayaraq Osmanlı imperiyasını daxildən zəiflətmək, parçalamaq və Cənubi Qafqazda mövqeləri möhkəmləndirmək üçün müxtəlif siyasi və hərbi alətlərdən istifadə olunurdu ki, bunların da başında "erməni məsələsi" gəlirdi. Bu siyasətin kökündə tarixən Osmanlı imperiyasını parçalamaq, müasir mərhələdə isə Türkiyə və Azərbaycanı öz prinsipial milli və dövlətçilik mövqelərindən çəkəndirmək niyyəti dayanır. Erməni siyasətçiləri və xarici imperialist qüvvələr tərəfindən təhrik edilən və dəstəklənən erməni icmaları əsrlər boyu sürən dinc birgəyaşayışa xəyanət edərək, əlverişli məqam düşən kimi imperiyanın şərq vilayətlərində və Azərbaycanın qərb torpaqlarında süni şəkildə Ermənistan adlı dövlət yaratmağı planlaşdırırdılar.

Rusiyanın ortaya atdığı və Qərb dövlətlərinin də qoşulduğu "Şərq məsələsi"nin tərkib hissəsi olan bu plan bölgədə etnik balansın pozulmasına xidmət edirdi. Bədnam layihə ilk əvvəl Şərqi Anadoluda həyata keçirilmək istəndi, lakin Rusiya və Böyük Britaniyanın bölgədəki maraqlarının toqquşması səbəbindən (yaradılacaq yeni qurumun kimin nüfuz dairəsində olacağı üstündə) bu planın Şərqi Anadoluda tam reallaşmasına maneələr yarandı. Bundan sonra Rusiya imperiyası bu layihəni Cənubi Qafqazda, xüsusilə Azərbaycanın qərb bölgələrində – İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ torpaqlarında həyata keçirməyə başladı. Separatçı erməni dairələri isə "Böyük Ermənistan" xülyasına ideoloji don geyindirməyə çalışaraq müxtəlif saxta iddialarla Qərbi Azərbaycanı "Şərqi Ermənistan" adlandırmağa başladılar.

"Şərqi Ermənistan" mifinin tarixi-hüquqi təhlili göstərir ki, XIX əsrdə erməni müəllifləri və ideoloqları mövcud olmayan "Şərqi Ermənistan"ın Rusiyaya birləşməsindən bəhs etsələr də, rəsmi tarix sənədləri və beynəlxalq hüquqi aktlar tamamilə fərqli həqiqəti ortaya qoyur. 1828-ci il fevralın 10-da Rusiya və İran arasında imzalanmış Türkmənçay müqaviləsi Şimali Azərbaycan torpaqlarının – o cümlədən İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının Rusiya imperiyasına ilhaqını rəsmiləşdirmişdir. Türkmənçay traktatının III maddəsində açıq şəkildə yazılmışdır: "İran şahı həzrətləri öz adından və öz vərəsələri adından Arazın o tayı və bu tayı üzrə İrəvan və Naxçıvan xanlığının Rusiya imperiyasının tam mülkiyyətinə güzəştə gedir". Müqavilə mətnindən göründüyü kimi, burada heç bir "Ermənistan" və ya "Şərqi Ermənistan" terminindən söz getmir; söhbət yalnız əzəli Azərbaycan dövlət qurumlarının və torpaqlarının Rusiya imperiyasının tam hakimiyyətinə verilməsindən gedir. Bu müqavilə vahid Azərbaycan xalqını və onun torpaqlarını iki yerə parçalamışdır. Çar I Nikolayın fərmanı ilə keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində müvəqqəti "Erməni əyaləti"

(Armyanskaya oblast) yaradılsa da, bu inzibati vahid 1840-cı il 10 aprel tarixli imperator fərmanı ilə ləğv olunmuşdur. Rusiya imperiyasının heç bir rəsmi sənədində "Şərqi Ermənistan" ifadəsinə rast gəlinmir. Arxiv materialları sübut edir ki, XIX əsrdə Azərbaycan xanlıqlarının İrandan asılılığı olmamış, Cənubi Qafqazın böyük bir hissəsi, o cümlədən İrəvan və Naxçıvan tarixi Azərbaycan torpaqları olmuşdur (Əliyev, 2017).

Erməni tarixşünaslığının əsas ideoloji dirəklərindən biri olan "Şərqi Ermənistan" anlayışı isə elmi-tarixi baxımdan tamamilə əsassızdır. Orta əsr ərəb, fars, gürcü və osmanlı mənbələrinin heç birində Cənubi Qafqazın qərb hissəsi, o cümlədən İrəvan çuxuru, Zəngəzur və ya Naxçıvan "Şərqi Ermənistan" kimi adlandırılmamışdır. Bu ərazilər əsrlər boyu Sacilər, Salarilər, Rəddadilər, Atabəylər (Eldənizlər), Hülakülər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Əfşarlar və Qacarlar dövlətlərinin tərkib hissəsi və ayrılmaz inzibati-ərazi vahidləri olmuşdur. XVI–XVIII əsrlərdə Səfəvilər imperiyasının tərkibində Çuxursəd bəylərbəyliyi kimi tanınan bu region XVIII əsrin ortalarından etibarən müstəqil Azərbaycan xanlıqlarından birinə - İrəvan xanlığına çevrilmişdir. Regionun bütün topoqrafiyası, toponimikası, hidronimləri və oronimləri qədim türk mənşəli olmuşdur. İrəvan şəhərinin özü 1509-cu ildə Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl Xətəinin əmri ilə onun sərkərdəsi Rəvanqulu xan tərəfindən qala-şəhər kimi salınmışdır.

XIX əsrin əvvəlləri bütün Avropada və Yaxın Şərqdə milli dövlətlərin formalaşması, millətçilik ideologiyasının sürətlə yayılması dövrü kimi tarixə düşmüşdür. Rusiya, Osmanlı və Qacar imperiyalarının sərhədləri daxilində dağınıq halda yaşayan erməni əhalisi arasında da oxşar proseslər başlanmışdı. Lakin erməni milli intibahı sadəcə mədəni-maarifçilik çərçivəsində qalmayaraq, kilsənin, təhsil ocaqlarının və mətbuatın fəal iştirakı ilə ərazi iddialarına və radikal separatizmə çevrildi.

Erməni Qriqorian Kilsəsinin ideoloji və siyasi rolu bu prosesdə həlledici olmuşdur. Eçmiədzin Katolikliyi əsrlər boyu erməni icmasının dini, hüquqi və siyasi idarəçilik mərkəzi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Kilsə xadimləri dini ayinlər və mətnlər vasitəsilə "itirilmiş xristian çarlığı" mifologiyasını formalaşdırdılar, dini kimliklə etnik millətçiliyi birləşdirərək fanatizmi siyasi ekspansionizmin xidmətinə verdilər. Katolikoslar xarici dövlətlərə müraciətlər edərək hərbi müdaxilələrə zəmin hazırlayı, toplanan maliyyə vəsaitlərini silahlı dəstələrə yönəldirdilər.

XIX əsrin 80–90-cı illərində dinc təbliğatdan radikal mübarizəyə keçidi təmin edən üç əsas erməni siyasi partiyası yaradıldı. Bu təşkilatların fərqli ideoloji örtükləri olsa da, ana hədəfləri – Osmanlı və Cənubi Qafqaz torpaqlarında süni üstünlük əldə edərək "Böyük Ermənistan" qurmaq idi. İlk olaraq 1885-ci ildə Van şəhərində Mkrtç İzmirlıyan və M.Portukalyanın ideya rəhbərliyi ilə Armenakan Partiyası təsis olundu. Əsas məqsədi Van və ətraf vilayətlərdə Osmanlı idarəçiliyindən

çıxaraq erməni muxtariyyətini bərqərar etmək idi. İran və Cənubi Qafqaz üzərindən gizli silah daşınması, lokal terror aktlarının törədilməsi və Avropa konsulluqları ilə əlaqələri onların baş taktiki xəttini təşkil edirdi.

1887-ci ildə Cenevrədə Avetis Nazarbekyan, Mariya Nazarbekyan və başqaları tərəfindən Hınçak Sosial-Demokrat Partiyası kuruldu. Marksizm və narodniklik pərdəsi altında çıxış etsə də, əsas qayəsi Osmanlı və Qafqaz ərazilərində müstəqil erməni dövləti yaratmaq idi. Hınçak erməni siyasi hərəkətində terroru rəsmi mübarizə vasitəsi kimi proqramına daxil edən ilk partiya oldu. Sasun (1894), Zeytun (1895–1896) üsyanlarını və Kumkapı nümayişini (1890) törədərək dinc əhalini böyük fəlakətlərə sürüklədilər.

1890-cı ildə Tiflisdə Kristapor Mikaelyan, Stepan Zoryan (Rosdom) və Simon Zavuryan tərəfindən Daşnaksütyun (Erməni İnqilabi Federasiyası) yaradıldı. Daşnaksütyun erməni millətçiliyinin ən radikal, militarist və terrorçu qanadı idi. Onların proqramı "Muradz" manifestində öz əksini tapmışdı və Qara dənizdən Xəzər dənizinə, Aralıq dənizindən Urmiya gölünə qədər uzanan qondarma imperiya qurmağı hədəfləyirdi. Nizamlı hərbi qanadı olan fədayi dəstələrini (Andranik, Njde, Dro, Hrant Pasxalyan və b.) formalaşdıran daşnaklar həm Osmanlıda, həm də Cənubi Qafqazda (İrəvan, Gəncə, Qarabağ, Bakı) azərbaycanlı əhaliyə qarşı kütləvi qırğınların əsas təşkilatçısına çevrildilər (Öktem, 2021).

Erməni milli ideologiyasının təşəkkülündə Eçmiədzin Katolikosluğunun rolu təkcə dini və mənəvi çərçivə ilə məhdudlaşmırdı. 1836-cı il martın 11-də Çar I Nikolay tərəfindən təsdiq edilmiş "Polojeniye" (Qafqazda Erməni-Qriqorian Kilsəsinin İdarə Edilməsi Haqqında Əsasnamə) kilsəyə görünməmiş hüquqi və inzibati imtiyazlar bəxş etdi. Bu sənəd Eçmiədzinə yalnız dini icmanı idarə etmək deyil, həm də ibtidai və orta təhsil müəssisələri açmaq, nəşriyyat işini idarə etmək, geniş torpaq mülkiyyətinə və maliyyə fonduna malik olmaq hüququ verirdi. Katolikos V Mkrtiç Xrimyan (Xrimyan Hayrik) kimi fiqurlar dini xadim olmaqdan daha çox militan siyasi lider kimi fəaliyyət göstərirdilər. 1878-ci il Berlin Konqresindən qayıdan Xrimyan özünün məşhur "Kəfkir və dəmir çömçə" vəzində erməniləri siyasi hüquqlar əldə etmək üçün silahlı mübarizəyə, qan tökməyə açıq şəkildə çağırırdı. Kilsə tərbiyəsi görmüş din xadimləri ibadətgahları silah anbarlarına, monastırları isə terrorçu fədayi dəstələrinin gizli bazalarına və hərbi düşərgələrinə çevirmişdilər.

Təhsil ocaqları və mədəniyyət mərkəzləri də bu şovunist ideologiyanın kütləviləşməsinə xidmət edirdi. Tiflisdəki Nersesyan Məktəbi, Moskvadakı Lazarev Şərq Dilləri İnstitutu və Şuşadakı erməni yeptiskopluq məktəbi radikal millətçiliyin ideoloji laboratoriyalarına dönmüşdü. Bu müəssisələrdə gənc nəslə obyektiv elmi biliklər deyil, uydurulmuş "Dənizdən dənizə Böyük Ermənistan" xəritələri tədris olunur, qonşu türk və azərbaycanlı xalqlarına qarşı irqi və dini nifrət

aşılardı. Venesiya və Vyanada yerləşən Mxitarist konqreqasiyası isə Avropa dillərində qondarma tarixi atlaslar, ensiklopediyalar və monoqrafiyalar nəşr etdirərək Qərb ictimaiyyətində süni erməni tarixi obrazı formalaşdırırdı. Bu təşkilatların maliyyə resursları Qərbi Avropadakı və Şimali Amerikadakı zəngin erməni tacirləri tərəfindən təmin edilirdi.

Siyasi partiyaların yaranması ilə bu ideoloji baza peşəkar terror və hərbi təşkilatlanma fəaliyyətinə transformasiya olundu. Daşnaksütyun partiyası 1892-ci ildə Tiflisdə keçirilən I Qurultayında "Məqsəd üçün hər bir vasitə mübarəkdir" prinsipini rəsmi proqramına daxil etdi. Partiyanın "Droşak" (Bayraq) adlı rəsmi orqanı açıq şəkildə yazırdı ki, daşnakların əsas aləti bombalar, xəncərlər, zəhər və sui-qəsdldərdir. Daşnak hərbi komitələri yalnız Osmanlı imperiyasında deyil, Cənubi Qafqazın hər bir şəhər və kəndində "dördlülklər" və "şəşliklər" adlanan gizli hərbi hüceyrələr yaradaraq silahlanmanı mərkəzləşdirilmiş şəkildə təşkil edirdilər. Beləliklə, XX əsrin əvvəllərinə gəldikdə erməni milli hərəkəti tamamilə radikal, militarist və faşist ideologiyasının təsiri altına düşmüşdü.

Aparılan təhlil göstərir ki, XIX əsrin ikinci yarısında "Erməni məsələsi" Rusiya, Böyük Britaniya və Fransaın Yaxın Şərq və Cənubi Qafqazdakı geosiyasi maraqlarının toqquşduğu məsələyə çevrilmişdir. 1878-ci il San-Stefano və Berlin müqavilələri bu məsələni beynəlxalq diplomatiyanın gündəminə daxil etmiş, böyük dövlətlər isə ondan öz maraqlarına uyğun təzyiq vasitəsi kimi istifadə etmişlər. Erməni siyasi liderlərinin xarici dəstəyə həddindən artıq güvənməsi, dövlətlərin isə verdikləri vədləri yerinə yetirməməsi regionda ağır nəticələrə səbəb olmuşdur.

Məqalənin əsas nəticələrindən biri "Şərqi Ermənistan" anlayışının tarixi mənbələrlə təsdiqlənməməsidir. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinin mətnində İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarından bəhs olunur, "Ermənistan" və ya "Şərqi Ermənistan" terminindən isə istifadə edilmir. Orta əsr mənbələrində də bu ərazilər həmin adla qeyd olunmamış, müxtəlif Azərbaycan dövlətlərinin tərkib hissəsi kimi göstərilmişdir.

Erməni milli hərəkətinin ərazi iddialarına çevrilməsində Eçmiədzin Katolikosluğunun, təhsil müəssisələrinin və nəşriyyat fəaliyyətinin mühüm rolu olmuşdur. 1836-cı il "Polojeniye" kilsəyə geniş hüquqi və inzibati imtiyazlar vermiş, bu da ideoloji bazanın formalaşmasına şərait yaratmışdır. XIX əsrin 80–90-cı illərində Armenakan, Hınçak və Daşnaksütyun partiyalarının yaranması ilə həmin ideologiya siyasi və silahlı təşkilatlanma mərhələsinə keçmişdir

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Hacıyev İ. (2012). Ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və qanlı cinayətləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2012.
2. Qasımlı M. (2014). Azərbaycan türk-müsəlman soyqırımı tarixindən (1917–1920). Bakı: Mütərcim.

3. Qasımlı, M. (2015). *"Erməni məsələsi" beynəlxalq münasibətlər tarixində (1724-1914)*. Bakı: Mütərcim.
4. Paşayev A. (2001). Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı: Azərbaycan.
5. Şopen İ. (1852). İstoryeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epoxu eyo prisoyedineniya k Rossiyskoy imperii. SPb., 1852.
6. Əliyev R. (2005) Erməni terrorizmi və separatizminin ideoloji kökləri. Bakı: Elm, 2005.
7. Əliyev. Z. (2017) "Şərqi Ermənistan" mifi və ermənilərin uydurma ərazi iddiaları NDU-nun Elmi əsərləri №6 (87) Naxçıvan. "Qeyrət" nəşriyyatı.
8. Stanford, Ş. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. İstanbul: Epsilon, 2006.
9. Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
10. DOĞAN, S. (2015) İttihat ve Terakki cemiyeti'nin ermenilerle ilişkileri (1908 öncesi ve sonrası) yüksek lisans tezi . Ankara: yüksek lisans tezi
11. Öktem. A.C. (2021) Ermeni Devrimci Federasyonu'nun kurucularından ve ermeni terörizminin öncülerinden kristapor Mikaelyan. *Avrasya İncelemeleri Merkez*.
12. Ürkmez. N. (2013). Ermenilerin kontrol noktası: İskenderun limanı. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring, p. 901-917, ANKARA-TURKEY
13. Vorontsov-Daşkov, İ. İ. (1910). *Всеподданнейшая записка по управлению Кавказским краем генерала-адъютанта графа Воронцова-Дашкова*. Санкт-Петербург.
14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otam/article/1048909>.

ABSTRACT

THE ORIGINS OF ARMENIAN NATIONALISM AND TERRITORIAL CLAIMS

Aliyev Zamin

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

This article examines the emergence of Armenian nationalism in the second half of the nineteenth century, the transformation of the Armenian national-political movement into a movement advancing territorial claims, and the role of the geopolitical interests of major powers in this process. It analyzes the internationalization of the "Armenian Question" and the influence of the Treaties of San Stefano and Berlin, concluded following the Russo-Ottoman War of 1877–1878. The study explores the policies pursued by Russia, Great Britain, and France in the region, as well as the role of the Etchmiadzin Catholicosate, educational institutions, and publishing activities in shaping Armenian national ideology. It also discusses the establishment and activities of the Armenakan, Hunchak, and Dashnaktsutyun political organizations and the use of the idea of "Greater Armenia" as an ideological basis for territorial claims. Drawing on the provisions of the Treaty of Turkmenchay and historical sources, the article examines the origins and historical foundations of the concept of "Eastern Armenia" from the author's perspective. The article concludes by outlining the relationship between the political and organizational development of Armenian nationalism and the regional interests of major powers.

Keywords: *Armenian nationalism, territorial claims, the Armenian Question, Eastern Armenia, Treaty of Turkmenchay, South Caucasus*

